

A honismereti kiadványok szerepe az iskolában¹

A nyitott, a mások véleményére odafigyelő, a környezet és a tágabb világ problémáira fogékony magatartás, a *közéletiség* kialakulásában az iskolának meghatározó szerepe van. Ott válik először valamiféle közösség tagjává az ifjú ember, ott tudatosan számára annak jelentősége, hogy meghatározza viszonyát a társadalom más csoportjaival, s megtanulja az együttműködés, a kooperáció formáit. Azt mondhatnám: iskolás korban nyílnak meg egymás után a közélet különböző tereinek kapui az ember előtt, s sokak számára már az érettségi vagy a szakmunkás-bizonyítvány megszerzése előtt gyakorolható joggá lesz az országgyűlési és az önkormányzati választásokon való cselekvő részvétel, megnyílik a demokrácia intézmény-rendszere. S bár ez a folyamat az iskolás korra esik, korántsem csupán az iskola alakítja az egyén közéletre érésének menetét, hanem – több más tényező mellett – a sajtó is. Érdeemes volna megvizsgálni egyszer, mennyire veszi ezt tekintetbe szerkesztési gyakorlatában a média.

Másfelől pedig, tehát a *honismeret* nézőpontját tekintve, ugyancsak ez az életszakasz a meghatározó. A kisiskolás már kezdi fölismerni lakóhelye mikrovilágának jellemzőit, a későbbi iskolafokozatokban pedig – a különböző tantárgyi ismeretek szerencsés integrálódása esetén – kiformalódik a személyiség, s eldől, hogy – érzelmi és értelmi elemekből összeszöve – abba mennyi fogékonyság és felelősség épül a szűkebb és tágabb hon szeretetéből, az értük való feladatvállalásból. A nemzeti alaptanterv – függetlenül a jogos kritikáktól – megadja a lehetőséget arra, hogy az iskolán belül kialakíthassák (ha akarják) a közéleti és a honismereti érdeklődés felkeltéséhez, alakításához a szükséges alkalmat, kereteket; ezeket azonban nem alkalmazhatják az iskolán kívüli környezet bekapcsolása nélkül. Ezen a ponton jutunk el a sajtó közvetítő szerepének jelentőségéhez.

Nyilvánvalóan kétféle megközelítés létezik:

– a honismereti kiadványok szerzői, szerkesztői felől nézve azt a követelményt emelem ki, hogy nem hiányozhat a kiadványok (elektronikusan sugárzott programok) létrehozásának motívumai közül az iskola, az iskolás nemzedék iránti figyelem;

– az iskolák felől tekintve pedig azt, hogy tudatosan építeni érdemes a különböző kiadványok (elektronikusan sugárzott programok) kínálatára, „termékeire”.

Hogy milyen esélyek vannak e két oldalnak a mindennapok gyakorlatában való sikeres találkozására, annak latolgatásába most nem bocsátkozom; a tanulságok enélkül is megfogalmazhatók. Mégpedig nagyon egyszerűen:

– a honismereti kiadványok (programok) legyenek szemléletesek, vagyis mondandójuk megfogalmazásában és illusztrációs anyaguk kiválasztásában vegyenek figyelembe bizonyos didaktikai szempontokat, amelyek megkönnyítik a bonyolultabb fogalmak, folyamatok, összefüggések megértését;

– az iskolai tantárgyi programok építsenek a honismereti média kínálatára, tegyék idő-szerűbbé, élményszerűbbé friss közleményekkel az oktatást, bővítsék ki így taneszköz-készletük skáláját.

A rádió, a televízió honismereti programjait – gyakorlati okokból – nem az előadásban, hanem a kazettára rögzített, így bármikor alkalmazható formában lehet a legeredményesebben bemutatni. Szükség van ehhez bizonyos technikai körülményekre, amelyek megvalósítása még mindig nehézkes, emellett pluszmunkát igényel a tanár részéről, emiatt sokszor lemondanak igénybevételéről. Bár az olvasás – több felmérés egybevágó eredménye szerint – fokozatosan csökkenő mértékben van jelen az iskolai korosztályok ismeretszerző és szabadidős tevékenységében, az iskolai munkában mégis – könnyebb tárolása, hozzáférhetősége, alkalmazhatósága miatt – még mindig a könyvé a vezető szerep. Ezt tekintetbe kell

¹ Elhangzott a honismereti és helytörténeti kiadványok szerkesztőinek VIII. országos tanácskozásán, Zamárdiban, 1998. szeptember 25-én.

vennünk a honismeret tanításában. A másik pragmatikus tanulság, hogy a pedagógusok megterheltsége miatt gyakorlatilag azok az eszközök jutnak be a tanórára, amelyek szinte készen kínálják magukat, tehát az iskolai alkalmazásra alkalmas formában jelennek meg. A közszolgálati tévé, illetve rádióállomások vállalkozhatnak didaktikus célzatú program-sorozat műsorba iktatására, a kereskedelmi adók profiljába viszont ez egyáltalán nem illeszkedik. (Sőt: a reklámok sugalmazta fogyasztói világ sokszor épp szempontjainkkal ellentétes, negatív irányba tereli az érdeklődést.) De a közszolgálati programok is csak akkor végezhetik igazán eredményesen e téren vállalt szolgálatukat, ha túllépnek az elektronikus sugárzott formán, s kiadnak írott kísérő-kiegészítő anyagokat is: egyrészt előzetes tájékoztatásul (mint valamiféle tanszerismertetőt), másrészt pedig a szerzett ismeretek rögzítése, továbbá a gyakorlás és a visszajelzés érdekében (mint valamiféle munkafüzetet). Az elektronikus távoktatás sokfelé elterjedt, ma már hazánkban is terjedőben lévő formáira gondolok. Ezek nélkül a kiegészítő programelemek nélkül nem várható több, mint egy-egy – többnyire elszigetelt – tévés, rádiós műsorrészlet bemutatása.

Egyszerűbb tehát a nyomtatott, könyvformájú anyagok iskolai bevezetése. Ezzel (is) magyarázható, hogy az utóbbi években öröndetesen növekedett azoknak a helyi kiadványoknak a száma, amelyek tudatosan figyelembe veszik az iskolák szempontjait, illetve közvetlenül az oktatásban való felhasználás céljából és szempontjai szerint készültek. *Honismeret* című folyóiratunk is folyamatosan igyekszik tájékoztatni olvasóit ilyen könyvek megjelenéséről. Most – a teljesség igénye nélkül – hat csoportba sorolva tekintem át a legjellemzőbbnek vélt típusokat.

a) A leginkább hasznosnak azok a *munkáltató tankönyv* formájú kiadványok tekinthetők, amelyek valamelyik iskolafokozatban, osztályban való közvetlen alkalmazásra készültek. 1994-ben bemutatott folyóiratunk, a *Honismeret* hasábjain (és a honismereti kiadványok szerkesztőinek mezőkövesdi tanácskozásán) Pozbai Dezsőnének *Kázmárk, Abaúj megye* című lakóhelyismereti tankönyvét, amelyet a szerző tanítói és helytörténeti kutatói tapasztalatainak felhasználásával, történeti és földrajzi megközelítéssel állított össze. Hasznos bevezető megjegyzések, szómagyarázatok adnak segítséget a bemutatott dokumentumok elemzéséhez. A történeti és mai állapotokat idéző képek, a bőséggel csatolt térképek és vázlatok, rajzok itt nem egyszerűen dekoratív hatásúak, hanem szerves részét alkotják a szövegnek: tévkenyességek, feladatok tartoznak hozzájuk. Az ilyen kötet nagy értéke, hogy kézen fogja a tanulót, s bölcsen tanítva, gondolkodtatva, cselekedtetve viszi egyre közelebb a szülőföld, a lakóhely jellemzőinek szakszerű és élményszerű felismeréséhez. Hasonló célzatú és műfajú könyv – hogy egy egészen friss példát is mondjak – Rozsnyai János *Idézetek a múltból; Maroslele* című munkája, amely a XIX. század végéig vezet el tanulmányozóját – térképpel, képekkel illusztrálva, kérdésekkel, feladatokkal fűszerezve, 45 olvasmány segítségével – e Csongrád megyei község múltjába. Helytörténeti munkafüzetével együtt jelent meg, és 18 régi, forrásértékű irat hasonmását is tartalmazza, amelyeknek önálló feldolgozását a szerző feladatokkal irányítja. Ha az ilyen műfajú helyi munkáltató tankönyvvel évről évre el tudják látni az egymást követő iskolás korosztályokat, akkor ez tartalmi és módszertani szempontból egyaránt hatékony eszköz a tanulásban.

b) Szép példákat ismerünk egy másik műfaj, a *helyismereti olvasókönyv* vonatkozásában is. Ez a könyvtípus nem egy meghatározott korosztály speciális oktatására készül, hanem általánosabb célzatú: több tantárgy, iskolafokozat talán benne közös vagy önálló feldolgozásra alkalmas helytörténeti-helyismereti jellegű szövegeket. Erre is vannak szép, követésre méltó példánk. Nagy Károly, Szegőfi Anna és Tóth Péter összeállításában jelent meg például 1984-ben a *Régi történelmi* című 430 oldalas kötet, amelynek alcíme: „Öz és környéke múltjának írott forrásai”, műfaji meghatározása pedig: „helytörténeti olvasókönyv”. Anonymustól 1945-ig levéltári iratokat gyűjt egybe 47 Borsod és Gömör megyei település múltjának dokumentumaiként. Szómagyarázatok, mutatók segítik felhasználhatóságát. A TIT történelmi választmánya – a történelembarátok köreinek szánya – 1986-ban, illetve 1989-ben adta ki a *Zempléni történelmi* című két kötetet. Az elsőben a honfoglalástól 1849-ig, a másodikban az 1849-től 1950-ig terjedő száz év dokumentumai találhatóak. A Hőgye István által összeállított, levéltári forrásokból föltárt helyi vonatkozású anyag szemelvényeikhez gondolkodtató és munkáltató kérdések kapcsolódnak, amelyek ráirányítják a tanulók figyelmét az adott kor jellemző viszonyaira, s bevezetik őket a források feldolgozásának módszertanába. E szöveg-

gyűjtemények tanórai és egyéni feldolgozásra – megfelelő irányítással – egyaránt alkalmasak. Ebbe a csoportba sorolhatók a *dokumentumgyűjtemények* is, amelyre friss példa az Árva Ferenc és Rózsa György Gyula összeállításában Miskolcon az idén megjelent 184 oldalas gyűjtemény: *Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc dokumentumai a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban*. Szívesen említem itt meg azokat az *irodalmi olvasókönyveket*, antológiákat, amelyek egy-egy település, megye vagy régió irodalmi termését, irodalmi tükröződését mutatják be. Ilyen például a Katona Béla által szerkesztett *Kisebb hazám* című, „Szabolcs-szatmári irodalmi olvasókönyv” alcímű kötet (1987).

c) Harmadik típus a helyismereti *tanulmánygyűjtemény*, amely az imént említett szöveggyűjteményektől abban tér el, hogy nem történelmi dokumentumokat, eredeti forrásokat tartalmaz, hanem egy-egy kor vagy téma tudományos hitelű, de a szerényebb szakmai felkészültséggel rendelkező diákok számára is érthetően feldolgozott monografikus, elemző, szintetizáló tanulmányokat. Több megye és település indított ilyen jellegű sorozatokat. Ide sorolhatók, természetesen, az egy vagy több szerző által megírt településtörténeti monográfiák is. Nemrég kaptam meg például az *Öttömös A település földje és népe* című kötetet, amely Juhász Antal szerkesztésében, e Csongrád megyei község önkormányzatának kiadásában júliusban hagyta el a nyomdát. Az iskolai felhasználás során ezek egyrészt háttér- anyagokat nyújtanak bizonyos dokumentumok, tények megértéséhez, az összefüggések felismeréséhez, másrészt alapot adnak egyéni tanulói beszámolók készítéséhez, a helyi és az országos események összehasonlításához.

d) Feltétlenül megemlítené azokat a *segédkönyveket*, amelyek nélkül nem lehet hozzáfogni egy-egy település múltjának és jelenének feldolgozásához. Közülük a *bibliográfiák* a legjelentősebbek, s már azzal nagy szolgálatot tehet valaki a helyismereti oktatásnak, ha összeállítja a településről megjelent munkák, tanulmányok, adatközlések könyvészeti adatait. Ugyanitt említené azokat a régebbi folyóiratok repertóriumai, amelyek a tájékozódásban hasznosak. Szemléletesen szolgálhatják a szülőföld megismerését a *kronológiák*, amelyek a legfontosabb történéseket sorolják fel tételesen a települések történetéből, s esetleg párhuzamosan feltüntetik összehasonlítással a legjellemzőbb országos eseményeket is. Szerencés az a megye, város, amely helyismereti *lexikkal* rendelkezik, hadd utaljak itt Kovacsics József és Illa Bálint munkájára, *Veszprém megye helytörténeti lexikonjára* (I. 1964; II. 1988). A lexikonok közé sorolhatók az olyan munkák is, amelyek például a történelmi vagy irodalmi emlékhelyekről adnak szöveges-képes eligazítást. Kitűnő példája ennek Porkoláb Tibor 1997-ben megjelent *Irodalmi emlékhelyek Abaújban, Borsodban, Gömörben és Zemplénben* című kötete. Ugyancsak igen fontosak a helynévtárak, szerencsére ezekben már meglehetősen gazdagok vagyunk; s (helyi) példaként említem, hogy megjelent 1974-ben a „Somogy megye földrajzi nevei” című vaskos, 1174 oldalas kötet is az élő helynevek gyűjteményeként. Több megyében a Pesty Frigyes nevéhez kapcsolódó múlt századi gyűjtés anyagát is megjelentették (pl.: *Békés megye Pesty Frigyes helynévgyűjtésében*, 1982). A segédkönyvek között említhetnénk a különböző statisztikai, gazdaságtörténeti, személynévi s ezekhez hasonló *adattárakat*, amelyek hasznos „nyersanyagot” szolgáltatnak egy-egy település megismeréséhez.

e) Külön csoportba kívánkozna a *képeskönyvek*, amelyek a korábbi időknek és a jelennek rajzon, fotón megörökíthető arculatát őrzik meg számunkra. Régi képeslapokból több településen is összeállítottak kiadványt, amelyek kiváló szemléltetőanyagként szolgálnak, egyben pedig leolvasható az ábrázolt valóság igen sok jellemző jegye, s maradandóbb hatású lehet a fiatalok esetében az írott szövegnél. Ezek jelentősége mellé kell helyezni a kéziratos *térképek* történeti becsességét, amelyekről máshonnan aligha nyerhető, pontosan helyhez kötött adatokat kapunk a táj jellemzőiről; emellett kiválóan szemléltetnek is. A Mária Terézia és II. József idejéből való első katonai felmérés és az 1786–89 között készült első kataszteri felmérés óta nyomon követhető a térképen a táj arculatának, a művelési módnak, a településszerkezetnek, a közlekedési hálózatnak a változása. Hadd említsem példaképpen a „Hajdú-bihari kéziratos térképek” című kötetet, amely Komoróczy György szerkesztésében 1972-ben jelent meg Debrecenben, valamint a Pók Judit által gondozott *Szabolcs vármegye (1782–1785)* című albumot, mely az első katonai felvétel vonatkozó színes térképlapjait tartalmazza (Nyíregyháza, 1996). Aki az efféle kiadványokba belelapoz, elámul információs értékükön.

f) Végére hagytam a *helyismereti periodikákat*, a honismereti egyesületek helyi sorozatait és folyóiratait. Ezeknek – véleményem szerint – fontos „fogyasztói” (lehetnének) az iskolák, ezért gondoskodni kellene arról (akár önkormányzati támogatással), hogy eljussanak (lehetőleg több példányban) a terület minden iskolájába. Somogy ezen a téren régóta az élen jár, de sok megyében vannak – ha az itteninél kisebb számban is – hasonló kiadványok. Magam e napokban a fennállásának 10. évfordulójára készülő *Szeged* című folyóirat évfolyamait tanulmányoztam át, s örömmel állapíthattam meg, hogy oktatási szempontból is kitűnően használható periodika ez. Szempontunkból különösen értékesek illusztrációi, amelyek a levéltári, múzeumi, könyvtári kincseket éppúgy bemutatják, mint a jelen új alkotásait. De a szövegek – idén például az 1848/49-es forradalom és szabadságharc helyi eseményeit felelevenítő írások – műfaji változatosságuk, szemléletes megfogalmazás módjuk által ugyancsak kiválóan használhatóak. Erről a kiadványtípusról azért nem szólok bővebben, mert hiszen több előadó is szól, szólni fog róla.

Végezetül azt kell kiemelnem, milyen tanulságok adódnak – az iskolai felhasználhatóság érdekében – a szerkesztők, szerzők számára. Röviden, szinte pontokba foglalva, úgy mondatom el ajánlásomat, hogy a szerkesztők törekedjenek a következőkre:

1) Kiadványaikban gondoljanak a „műfaji” változatosságra, vagyis – ha az a kiadvány jellegével nem ellenkezik – közöljenek a tanulmányok mellett dokumentumokat; a régi időkre jellemző, olvasmányszerű szövegeket; bibliográfiát; lexikonszerű adattárakat.

2) Adjanak útmutatást – akár egy-egy mű recenziója formájában – a helyismereti adalékok, tények hasznosítására, a források feltárására és kritikájára, az adatok összevetésére és értékelésére vonatkozóan. Ezzel metodikai segítséget nyújtunk a múlt hiteles bemutatására vállalkozó fiataloknak.

3) Számoljanak be a helyismereti kutatás friss eredményeiről és teljesítményeiről, beleértve az iskolai célokat szolgáló munkákat is. Kísérjék e vállalkozásokat buzdító kritikával.

4) Törekedjenek minél nagyobb fokú szemléletességre mind az illusztráció kiválasztásában és közlésében, mind a közlemények nyelvi megformálásában.

Úgy vélem, érdemes szerkesztői szempontjaink közé az iskolai felhasználhatóságot is felvenni. Azért is, mert a következő olvasói nemzedékről van szó, s azért is, mert a hon ismereti mozgalom, noha a múltba, hagyományainkra tekint, voltaképpen mindig a jövőt kívánja szolgálni, gazdagítani. A jövő pedig ott ül az iskolapadokban, s nemcsak az ifjúságon múlik, mit szív ott magába, milyen élmények vezérlik érdeklődését.

Kováts Dániel

Korszakvég – korszakkezdet

Magyar és román történészek konferenciája az 1918-as esztendő emlékére

(1998. május 27–29., Szatmárnémeti–Zilah–Nyíregyháza)

A magyar és román történészek kapcsolatában ez a konferencia több szempontból is rendhagyónak ígérkezett. Mindenekelőtt talán azért, mert az első olyan alkalom volt, amelyet nem a központi kormányzatok, hanem egy régió, annak önkormányzatai és intézményei kezdeményeztek. Nevezetesen Szatmár Megye Prefektúrája, valamint a Szatmár Megyei Múzeum, illetve a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatósága. Másodsorban azért, mert a konferencia a 80. évforduló alkalmából olyan esztendő elemzésére, értékelésére vállalkozott, amely a magyar–román kapcsolatok tekintetében természetes töről fakadóan ellentétes érzelmeket táplál.

Találón erre utalt a konferencia címe is. A történelmi Magyarország és az Osztrák–Magyar Monarchia számára 1918 egy korszaknak a végét jelentette, tragédiát, pusztulást hozott. A